

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.17>

ГЕНЕЗА ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: ВІД СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ДО ДОКТРИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Савинський С.М.,
аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України,
адвокат, керуючий партнер «SAVYNSKYI LAW OFFICE»
ORCID: 0009-0007-4251-2070

Савинський С.М. Генеза принципу правової визначеності: від світових стандартів до доктрини Конституційного Суду України.

У статті комплексно аналізується становлення генези принципу правової визначеності як фундаментальної складової верховенства права у контексті світових правових традицій та особливостями її імплементації в українську правову систему. Підкреслено, що хоча верховенство права закріплене в Конституції України, однак сам принцип правової визначеності формувався опосередковано – не через пряму конституційну норму, а завдяки еволюційному розвитку правової доктрини та поступовому розширенню його змісту в практиці Конституційного Суду України.

Окрема увага приділяється українській правовій традиції, передусім «Руській Правді», у якій уже були закладені елементи впорядкованості, передбачуваності та нормативної чіткості, що визначали межі поведінки учасників правовідносин. Також аналізуються доктринальні підходи ХІХ століття, які надали цьому принципу концептуальної завершеності та заклали основу для його подальшої інтеграції в міжнародну та українську правову думку.

Розкрито, що в сучасній Україні становлення принципу відбувалося переважно через рішення Конституційного Суду України. У рішенні 1997 року Конституційний Суд України уперше визначив правову визначеність як гарантію стабільності правового порядку й акцентував на забороні зворотної дії законів у часі. У рішенні 2001 року було підкреслено, що незворотність нормативно-правових актів є основою довіри громадян до держави та важливою умовою правової стабільності.

Після 2022 року швидкість і частота змін законодавства, а також порушення або скорочення *vacatio legis* актуалізували питання законних очікувань та передбачуваності правового регулювання. Особливо важливим в цьому питанні є рішення Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року, яке чітко визнало необхідність встановлення належного перехідного періоду як умови реалізації правової визначеності та захисту суб'єктів права від правової невизначеності.

Зроблено висновок, що принцип правової визначеності пройшов тривалий шлях розвитку – від загальносвітових правових стандартів, сформованих у надрах античної та римської правових традицій, до сучасної української правової доктрини, де він набув самостійного змістовного наповнення. У процесі адаптації до національного правопорядку цей принцип трансформувався у ключовий інструмент забезпечення стабільності та передбачуваності правового регулювання, а також у важливий механізм зміцнення довіри громадян до держави. Його інтеграція в практику Конституційного Суду України надала принципу не лише теоретичного, а й реального регулятивного значення, перетворивши його на фундаментальну умову ефективного та послідовного функціонування правової системи.

Ключові слова: верховенство права, принцип права, правова визначеність, концепція, Конституційний Суд України, *vacatio legis*.

Savynskyi S.M. The genesis of the principle of legal certainty: from global standards to the doctrine of the Constitutional Court of Ukraine.

The article comprehensively analyses the genesis of the principle of legal certainty as a fundamental component of the rule of law in the context of global legal traditions and the peculiarities of its

implementation in the Ukrainian legal system. It is emphasised that although the rule of law is enshrined in the Constitution of Ukraine, the principle of legal certainty itself was formed through the evolutionary development of legal doctrine and the gradual expansion of its content in the practice of the Constitutional Court of Ukraine.

Particular attention is paid to the Ukrainian legal tradition, primarily the *Ruska Pravda*, which already contained elements of orderliness, predictability and normative clarity that defined the limits of behaviour of participants in legal relations. The doctrinal approaches of the 19th century, which gave this principle conceptual completeness and laid the foundation for its further integration into international and Ukrainian legal thought, are also analysed.

It is revealed that in modern Ukraine, the principle was established mainly through the decisions of the Constitutional Court of Ukraine. In its 1997 decision, the Constitutional Court of Ukraine defined legal certainty for the first time as a guarantee of the stability of the legal order and emphasised the prohibition of retroactive laws. In its 2001 decision, it was emphasised that the irreversibility of normative legal acts is the basis of citizens' trust in the state and an important condition for legal stability.

After 2022, the speed and frequency of changes in legislation, as well as violations or reductions in *vacatio legis*, brought to the fore the issues of legitimate expectations and the predictability of legal regulation. Particularly important in this regard is the decision of the Constitutional Court of Ukraine of 21 January 2025, which clearly recognised the need to establish an appropriate transition period as a condition for the implementation of legal certainty and the protection of legal subjects from legal uncertainty.

It was concluded that the principle of legal certainty has undergone a long process of development, during which it has acquired its own substantive content. In the process of adaptation to the national legal order, this principle has been transformed into a key instrument for ensuring the stability and predictability of legal regulation, as well as an important mechanism for strengthening citizens' trust in the state. Its integration into the practice of the Constitutional Court of Ukraine has given the principle not only theoretical but also real regulatory significance, transforming it into a fundamental condition for the effective and consistent functioning of the legal system.

Key words: rule of law, principle of law, legal certainty, concept, Constitutional Court of Ukraine, *vacatio legis*.

Постановка проблеми. Незважаючи на визнання принципу правової визначеності як ключової засади верховенства права, актуальною проблемою є глибоке дослідження його історичної генези та еволюції – від початкових уявлень про точність писаного закону до сучасної концепції, що гарантує передбачуваність та стабільність правового регулювання. В Україні проблема також полягає в тому, що, незважаючи на закріплення верховенства права у Конституції, сам принцип правової визначеності не має прямої конституційної фіксації, і його формування відбувалося еволюційно через доктринальні праці та судову практику Конституційного Суду України.

Методологічною основою для дослідження стали наукові праці вітчизняних і закордонних науковців. У якості теоретичного підґрунтя в дослідженні слугували напрацювання таких науковців Матвєєва Ю.І., Бруно Л., Панкратова В., Тоцький Б., Богатюк О., Козюбра М.І., Оніщенко Н.М., Кубко Є.Б. та інші.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз генези принципу правової визначеності, виявлення загальносвітових тенденцій його становлення, починаючи з античності, та дослідження відображення цих тенденцій у процесі формування та застосування принципу в правовій системі незалежної України, зокрема через призму практики Конституційного Суду України.

Стан опрацювання проблематики. Стан опрацювання проблематики принципу правової визначеності характеризується значним теоретичним і практичним наповненням. У науковій доктрині та практиці Конституційного Суду України цей принцип розглядається як фундаментальна складова верховенства права, що забезпечує стабільність і передбачуваність правового регулювання. Водночас, попри глибоке теоретичне опрацювання, залишається проблема його належної реалізації в умовах динамічних законодавчих змін, особливо після 2022 року, коли скорочення або відсутність *vacatio legis* спричинило прояви правової невизначеності та зниження довіри громадян до держави.

Виклад основного матеріалу. Принцип правової визначеності є основним компонентом верховенства права, який забезпечує стабільність, передбачуваність і ясність норм права. Після здобуття Україною незалежності цей принцип набув особливої значущості для правової системи

України, коли країна перейшла від тоталітарної системи до демократичної. Існування цього принципу бере початок з часів античності, але в Україні він пов'язаний з переходом правової системи від радянського спадку до європейських стандартів.

Правова визначеність розкривається як загальний принцип права, який забезпечує «легкість» з'ясування змісту права і гарантує змогу користуватися цим правом у разі його потреби. Ця засада може вживатися як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому розумінні правова визначеність є вимогою чіткості, зрозумілості та однозначності правових норм, які за своїм змістом вважаються правилами до їх формулювання. Тобто вона стосується лише процесу правотворчості, а реалізація їх здебільшого залежить від рівня володіння суб'єктом нормотворчості юридичною технікою. У широкому значенні цю засаду можна розглядати як цілісність вимог до процесів правотворчості та правозастосування, які призначені забезпечити захист індивіда від ймовірних проблісків державного свавілля. [1, с. 284]

Концепція правової визначеності бере початок ще в Стародавніх Греції та Римі, де вперше звернули увагу на важливість точності та передбачуваності закону. Великий внесок у розвиток теорії правової визначеності як складової частини верховенства права вже у XIX ст. зробив Альберт Дайсі – класик обґрунтування теорії верховенства права. Зокрема, він підтримував думку, що закони мають бути доступними, зрозумілими, чіткими та зверненими у майбутнє. У праці «Introduction to the Study of the Law of the Constitution» А. Дайсі виділяє визначеність і передбачуваність закону як одну з ключових рис верховенства права. [2, с. 93]

У своїй роботі «Свобода та закон» Л. Бруно зробив значний внесок у структурування грецької концепції тлумачення правової визначеності, тому можна виділити кілька важливих елементів, які сприяли розвитку правової визначеності в його сучасній формі та змісті.

Етап визначеності як точності письмової формули (короткострокова модель) – початкова фаза формування правової визначеності, яка є притаманною грецькій та пізнішій континентальній традиції. Вона базується на ідеалі писаного закону, який протиставляється свавільним наказам тиранів. Ключова характеристика цієї моделі полягає в тому, що правова визначеність ототожнюється з точністю та пізнаваністю письмової формули. Закон має бути загальним, чітко сформульованим і заздалегідь опублікованим. Проте, як свідчить досвід давніх Афін, ця «короткострокова визначеність» (short-run certainty) страждала від нестабільності: незважаючи на те, що закон був пізнаваним, громадяни не могли бути впевнені, що чинний сьогодні закон буде чинним і завтра. У відповідь на цю нестабільність Афіни наприкінці V ст. до н. е. запровадили складну та жорстку процедуру регулювання законодавчих змін (реформа Тісамена). Законодавчі пропозиції ретельно перевірялися (nomotetai), а їхній ініціатор ніс відповідальність (включно з ризиком смертної кари чи штрафу) за серйозні недоліки або невідповідність чинному праву. Метою було забезпечити можливість передбачати наслідки своїх дій відповідно до законів майбутнього. [3]

Підсумовуючи цей етап, можна дійти висновку, що раннє розуміння правової визначеності у грецькій традиції було зосереджене на формальній чіткості та доступності закону, що мало забезпечувати його пізнаваність і протиставлятися свавіллям влади. Проте така «короткострокова визначеність» не гарантувала стабільності правопорядку. Саме тому виникла потреба у вдосконаленні механізмів законотворення, які б унеможливлювали часті та непередбачувані зміни правових норм. Реформа Тісамена стала свідченням поступового переходу від простого розуміння визначеності як точності письмової формули до більш складного уявлення про її стабільність і здатність забезпечувати передбачуваність правового регулювання.

Інший підхід до визначення можна простежити в Давньому Римі, в основі якої лежить довгострокова концепція закону. Відповідно до неї закон не міг бути змінений непередбачено та не залежав від стихійних дій сенаторів чи інших вищих посадових осіб. Тому в даному випадку закон діяв на тривалий час, що надавало йому стабільності, а населенню – упевненості в стійкості правових відносин, які врегульовувалися відповідним законом. Крім того, правова визначеність процесуальних норм полягала також у встановленні процесуальних строків – півдобі, тиждень, півтора року тощо. Визначились умови проведення судових засідань при відсутності однієї з сторін, встановлювалася відповідальність за неприбуття на судові засідання, умови примусового приведення відповідача до суду, умови поручительства як гарантії забезпечення явки відповідача до суду та відповідальність за перешкоджання прибуття до суду. [4, с. 7]

Важливим етапом формування принципу правової визначеності є створення кодифікованих Юстиніанівських збірників римського права, які відомі як «Corpus juris civilis». Дана кодифікація

служувала упорядкуванням законів, які накопичились протягом тривалого часу, зокрема праць римських юристів та стала основою для створення єдиної правової системи. [4, с. 9]

У подальшому подібні тенденції кодифікації можна простежити й на українських землях. Як слушно зазначає науковиця Панкратова В., при висвітленні питання генезису принципу правової визначеності неможливо оминати увагою Руську Правду – визначальну пам'ятку Київської Русі. Цей збірник норм, побудований за казуальною системою, прагнув передбачити всі можливі життєві ситуації та визначав правове становище різних груп населення. Саме завдяки такому підходу забезпечувалася певна передбачуваність правового регулювання. Руська Правда справила вагомий вплив на подальші кодифікаційні пам'ятки, зокрема на Литовські статuti 1529 р., 1566 р. і 1588 р., що закріпили спадкоємність і розвиток традиції правової визначеності на українських землях. [4, с. 13]

Разом із тим, як підкреслює Тоцький Б.А., розвиток принципу правової визначеності відбувався у різних державах по-різному. Реалізацію окремих його вимог можна простежити у Великій хартії вольностей 1215 р., у Декларації прав людини і громадянина 1789 р., а також у Пактах і Конституціях прав і вольностей Війська Запорозького 1710 р. (Конституції Пилипа Орлика). Водночас найповніший теоретичний і практичний розвиток цей принцип отримав у XX–XXI століттях. Важливу роль у цьому процесі відіграв Європейський суд з прав людини, який надав змістовне наповнення принципу правової визначеності, закріпивши його у своїй практиці як одну з фундаментальних гарантій верховенства права. [5, с. 60]

В українській правовій системі, де верховенство права закріплено в ст. 8 Конституції України 1996 р., формування принципу тісно пов'язане з державотворенням після проголошення незалежності 1991 р., євроінтеграцією та реформами. Попри відсутність прямої конституційної фіксації, принцип еволюціонував через доктринальні праці та судову практику КСУ, починаючи з 1997 р. Застосування цього принципу в Україні розпочалося з діяльності Конституційного Суду України, де він тлумачився як елемент верховенства права.

Аналіз практики Конституційного Суду України дає змогу стверджувати про формування підходу до розуміння принципу «правової визначеності» вперше у його рішенні від 13 травня 1997 р. №1-зп у справі щодо несумісності депутатського мандата. У рішенні принцип правової визначеності розглядається крізь призму загального принципу права, яка гарантує правову стабільність – принцип заборони зворотної дії у часі законів. Як зазначає Конституційний Суд України, що «закріплення принципу заборони зворотної дії законів у часі на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону». [6; 7, с. 39]

Висновки, викладені в рішенні Конституційного Суду України № 1-зп від 13 травня 1997 року, дозволяють стверджувати, що саме в цьому акті сформувалася правова позиція Суду стосовно принципу правової визначеності. Це сталося через встановлення «стабільності» та «правової певності» як ключових конституційних гарантій, які є основними характеристиками цього принципу. За словами Оксани Богатюк, вказане рішення Конституційного Суду України послужило прецедентом для розвитку доктрини правової визначеності в українській юриспруденції, забезпечивши комплексне тлумачення її сутності та юридичних наслідків. [7, с. 39]

Продовжуючи становлення підходів до визначення принципу правової визначеності у власній практиці та юридичних позиціях Конституційний Суд України у рішенні від 5 квітня 2001 р. № 3-рп/2001 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки) наголосив, що «дія закону й іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли й закінчилися до набуття чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом. Закріплення принципу незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів є гарантією безпеки людини й громадянина, довіри до держави». [7, с. 40; 8]

Подальші події, зокрема запровадження воєнного стану 24 лютого 2022 року, значно актуалізували значення цього принципу, оскільки законодавча діяльність у цей період відзначалася високою динамічністю та фрагментарністю. Прийняття значної кількості нормативно-правових актів у прискореному порядку без належного *vacatio legis* створювало ситуації, коли суб'єкти права не могли вчасно адаптувати свою поведінку до нових вимог. У сфері податкового регулювання така нестабільність особливо загострила проблему правової передбачуваності та законних очікувань платників податків, що стало підставою для звернень до Конституційного Суду України.

Яскравим прикладом еволюції підходів до принципу правової визначеності є рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року № 3-р(II)/2025 у справі ТОВ «Геомакс-Ресурс», яким визнано неконституційним положення абз. 2 пп. 14.1.212 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України (редакція Закону № 71-VIII від 28 грудня 2014 р.), опублікованого 31 грудня 2014 р. з набранням чинності 1 січня 2015 р. Суд підкреслив, що *vacatio legis* тривалістю менше однієї доби позбавляє платників податків можливості адаптуватися до нових правил, чим порушуються статті 8, 42 та 57 Конституції України. У рішенні наголошено, що перехідні періоди є необхідним елементом забезпечення стабільності правового регулювання, а їх відсутність підриває довіру до держави та створює надмірні обмеження для підприємницької діяльності. [9]

Висновок. Принцип правової визначеності є фундаментальною засадою верховенства права, що гарантує ясність, стабільність та передбачуваність правових норм. Теоретично ця засада розкривається як вимога чіткості норм (у вузькому значенні), так і як механізм захисту індивіда від державного свавілля (у широкому значенні). Історична генеза принципу, починаючи з античності, демонструє еволюцію від «короткострокової моделі» (точності письмової формули) до «довгострокової концепції закону» (гарантії стабільності), традиція якої простежується через кодифікаційні пам'ятки, як-от Руська Правда.

В Україні, де принцип не має прямої конституційної фіксації, він набув особливого значення після 1991 року і еволюціонував через судову практику Конституційного Суду України (КСУ). З 1997 року КСУ закріпив його як гарантію правової стабільності та правової певності, пов'язану, зокрема, із заборобою зворотної дії законів у часі. Сучасна практика КСУ підтверджує, що для дотримання принципу необхідне забезпечення належного перехідного періоду (*vacatio legis*), що є критично важливим для захисту конституційних прав громадян та їхньої довіри до держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Півоварова Д. Щодо принципу правової визначеності. Юридична осінь 2019 року: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих уч., Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, м. Харків, 2019. С. 657.
2. Матвєєва Ю.І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 93–97.
3. Bruno L. Freedom and the Law. 2008. 308 p. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/kemp-freedom-and-the-law-lf-ed>.
4. Панкратова В. Принцип правової визначеності: загальнотеоретична характеристика: монографія. м. Суми, 2016. С. 185.
5. Тоцький Б.А. Теоретичні засади принципу правової визначеності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2014. № 7. С. 59–63. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc7/14.pdf> (дата звернення 04.10.2025).
6. Про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243-21, 243-22, 243-25 Цивільного процесуального кодексу України (у справі щодо несумісності депутатського мандата). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-97#Text> (дата звернення: 04.10.2025).
7. Bogatiuk O. Formation of the principle of legal certainty in the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine (On the example of decisions of the Constitutional Court of Ukraine for the period from 1996 to 2005). Aktual'ni problemi pravoznavstva. 2022. Т. 1, № 2. С. 38–44. URL: <https://doi.org/10.35774/app2022.02.038> (дата звернення: 05.10.2025).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01#Text> (дата звернення: 05.10.2025).
9. Рішення КСУ у справі за конституційною скаргою ТОВ „Геомакс-Ресурс“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису абзацу другого підпункту 14.1.212 пункту 14.1 статті 14 ПК України в редакції ЗУ „Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи“ від 28 грудня 2014 року № 71-VIII. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text> (дата звернення: 05.10.2025).